

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/3, (2018 Yaz), ss. 267-272.

Kitap Tanıtımı

Book Review

Temel İskit, Diplomasinin Gücü, Modern Ortadoğu'nun Şekillenmesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2017.

Resul Yavuz*

Ortadoğu'da, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, emperyal güçlerin müdahalesiyle sınırları masa başında çizilmiş devletlerin ortaya çıkmasının, uzun ve çetin pazarlıklarla dolu sancılı bir sürecin neticesinde gerçekleştiğinin bir göstergesidir. Bu süreç, hiç de sağlıklı olmayan bir devinimle gelişimini doğal yollarla tamamlamadığından, bugüne kadar gelen bir periyotta bölgeye bir türlü huzur ve barışın hâkim olamamasına da neden olmuştur.

Bir diplomat olan ve uzun yıllar gerek Avrupa'da ve gerekse Ortadoğu'da büyükelçilik görevinde bulunan Temel İskit, dört bölümden oluşan "Diplomasinin Gücü, Modern Ortadoğu'nun Şekillenmesi" adlı eserini kaleme almıştır. Bu eserinde; Birinci Dünya Savaşı öncesinden, Osmanlı Devleti'nin egemenliğindeki Ortadoğu'da meydana gelen milliyetçi kıpırdanmaların emperyal güçlerin müdahalesiyle Dünya Savaşı sırası ve sonrasında Modern Ortadoğu ortaya çıkarılırken diplomasi bu işin neresindeydi, sorusuyla esas olarak detaylı bir perspektifle okuyucuyu gelişmelerin içine çekmektedir.

"Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Ortadoğu" başlıklı birinci bölümde İskit; Osmanlı egemenliğindeki Arap vilayetlerinin durumunu ele alarak, daha ziyade buralardaki milliyetçi kıpırdanmaların kısa bir tarihsel gelişimine göz atıp, gizli Arap örgütlerinin faaliyetlerine ve bunlara karşı Osmanlı istihbaratının mücadelesinin hangi kıstaslar esas alınarak gerçekleştirildiğini gözler önüne

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi (ryavuz@bandirma.edu.tr).

sermektedir. Bu yönüyle 1913 yılında Paris'te gerçekleştirilen ilk Arap Kongresi'nde alınan kararların uygulama aşamasında Osmanlı Hükümetinin, nasıl bir dizi tedbirlerle bu kararları etkisiz kılmaya çalıştığı irdelenmektedir. Ayrıca bu bölümün altında "Ortadoğu'da Yeni Bir Güç" başlığı ile Yahudi Milliyetçiliğinin doğuşuna da değinilerek başta Teoder Herz olmak üzere Yahudi liderlerin, gerek Osmanlı Hükümeti ile gerekse İngiltere ile, Yahudilere bir yurt sağlama noktasında nasıl diplomatik müzakereler gerçekleştirildiği de okuyucuya sunulmaktadır. Böylelikle Siyonizm'in doğuşunu konu alan İskit, Siyonizm'e Osmanlı Hükümet ve camiasının bakışını da okuyucunun ilgisine sunarak, buradan net bir çıkarım yapılmasına olanak sağlamaktadır. Özellikle Dünya Savaşı öncesinde Amerikan ve İngiliz kamuoyunun Siyonist davasına neden ilgi duyduğu sorusuna cevap arayan İskit, tarihsel gelişmelerin ışığında İngiltere ve Fransa'nın hemen hemen aynı tarihlerde ortaya çıkan Arap ve Yahudi Milliyetçi hareketlenmelerine bakış açısını da ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu yönüyle yazar, eserinin satır aralarında, savaş öncesinde Ortadoğu'nun piminin yavaş yavaş çekilmeye hazır bir bomba görünümü kazandığı yorumunu çıkarmaya, okuyucuyu sevk etmektedir. Şerif Hüseyin ve oğullarının isyanından şüphelenen, dönemin Osmanlı Hükümet yetkililerinin bu kişileri, bölgedeki Arap aşiret reislerine karşı nasıl koruduğuna, İstanbul'da nasıl tuttuğuna, her türlü hareketlerini nasıl izlemeye aldığı konusuna ayrıca değinen İskit, 1914 yılına geldiğinde, dönemin İttihatçı Hükümetinin yine de Şerif Hüseyin'in İngilizlerle temasına mani olamadığına da değinmektedir.

"Büyük Savaş Başlıyor" başlıklı ikinci bölümde İskit; Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile birlikte Ortadoğu'da Müslüman tebaasına cihat çağrısı yapmasının Almanlar ve İngilizler üzerindeki etkilerine değinerek, cihat ile birlikte Oppenheim başta olmak üzere Alman casusların, cihadı etkili kılmak için sarf ettikleri mücadeleyi analiz etmektedir. Bu başlık altında İskit; özellikle Oppenheim ve Curt Prüfer gibi Alman casusların Berlin'de oluşturulan Panislamist propaganda merkezinin hedefleri doğrultusunda nasıl bir strateji ile çalışmalarında bulduklarına dair ciddi değerlendirmeler yaparken, esasında İngiliz propaganda merkezinin bu tür faaliyetlere karşı aldığı önlemler üzerinde de çeşitli yorumlarda bulunmaktadır. Ayrıca İskit, yine bu bölüm altında, Osmanlı Devleti'nin paylaşımı ile ilgili olarak Londra'da oluşturulan "Bunsen Komitesi"nin alternatifli dört planına değinerek, bu planlar içerisinde Ortadoğu'nun paylaşılması noktasında nasıl harekete geçildiği, Mark Sykes ile nasıl bağlantı kurularak ne tür hedeflere ulaşılacak istendiği irdelenmektedir.

İskit eserinde; Kanal Harekâtı, Çanakkale Savaşı, Basra'nın kaybı, Kut Savaşı ve sonuçlarının Ortadoğu'daki İngiliz yayılmacılığı üzerindeki tesirlerini ele aldığı bu bölümde, savaşın Batı Cephesinde kilitlenmesi ile birlikte, İngiliz Savaş Kabinesinin Ortadoğu'daki casusları ve siyasi subayları vasıtası ile nasıl bir arayış içerisinde olduğu konusu üzerinde geniş bir yer ayırmaktadır. Bu doğrultuda Kahire'de bulunan siyasi temsilci Mac Mahon'un Şerif Hüseyin ile savaşın daha ilk yılı dolmadan başlayan mektuplaşması sürecine değinilerek, mektupların içerikleri hakkında analizler yapılmaktadır. Bu mektuplaşmalarda muhtemel bir Arap İsyanı'na İngiliz Hükümetinin bakış açısı ile savaşın ilerleyen aşamalarında bu bakışın nasıl değiştiği, hangi kriterlerin ve stratejik unsurların bu süreci etkilediği üzerinde de durulmaktadır. Özellikle bu aşamada Hindistan Genel Valisi Hardinge'nin, neden bu mektuplaşmaya karşı çıktığı, valinin hangi çekinceleri bulunduğu da irdelenmektedir. Ayrıca Şerif Hüseyin'in talep ve kaygıları da ele alınarak, neticede birçok vaatler içeren mektuplaşmanın Arapları bir isyanın eşiğine nasıl getirdiği masaya yatırılmaktadır. İskit, mektup diplomasisine değinirken, iki tarafın da birbirlerine karşı nasıl bir tuzak kurmaya çalıştıklarına da ayrıca değinmektedir. İskit, bu bölüme son noktayı koymadan evvel mektup diplomasinin sonucuyla gelen Şerif Hüseyin-İngiliz Antlaşması ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Bu antlaşmanın hukuki bağlayıcılığı olmamakla beraber, tarafları belirli bir taahhüde sokan bir niyet beyanını ifade ediyor. Öncelikle İngiltere gibi bir devlet açısından, bu beyanla verdiği sözleri sonradan unutmaması hukuki netice doğurmasa da güvenilirliğine önemli darbe vuruyor. İngiltere'nin tarihe mal olmuş “Hain İngiltere” (Perfide Albion) imajına bir örnek sayılıyor. Sonuçta niyet beyanı seviyesinde olsa da bu antlaşma savaşın cereyanını ve savaş sonrasında Ortadoğu'yu şekillendirme müzakerelerini önemli ölçüde etkileyecek, Suriye, Lübnan, Filistin sınırları ve İngiltere'nin Mezopotamya'daki rolü konusunda içerdiği belirsizlikler nedeniyle, gelecekte pek çok ihtilaf ve çatışmanın kaynağı olacaktır.”

“Büyük Paylaşma” adı altında ilk olarak etkileri hala günümüze kadar devam eden Sykes-Picot Antlaşması'nın hazırlanış şekline değinen İskit, bu antlaşmanın imzalanma sürecinde tarafların hangi argüman ve unsurlarla, stratejik olarak neleri hedeflediği üzerine derin bir analiz yapmaktadır. Öyle ki antlaşmanın bölgede, Fransız ve İngiliz hegemonyasına sağladığı açık kapının daha önce Şerif Hüseyin-Mac Mahon mektuplaşmalarında ortaya konan vaatlere olan tezatlığına değinilerek, antlaşmanın bir Arap isyanı hazırlığında olan Şerif Hüseyin ve taraftarlarının üzerinde yarattığı şok ve etkiler değerlendirilmektedir.

İngilizlerin Ortadoğu topraklarında Sykes-Picot Antlaşması ile Fransızlara, Mac Mahon-Şerif Hüseyin mektuplaşmaları ile Araplara verdiği sözlerin yanında, savaşın sonuna doğru, Avrupa'da Siyonist lobilerle giriştiği diplomatik müzakerelerle Yahudi toplumuna verdiği vaatlerin hangi gerekçe ve amaçla dile getirildiği üzerinde de ayrıca durulmaktadır. İskit bu bölümde; İngilizlerin, tamamen savaşı kazanmaya odaklandığı bu dönemde, farklı taraflara verdiği vaatleri savaş sonrasına olacak muhtemel etkilerini de bu bölümde ayrıca bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. İskit ayrıca, İngiliz Hükümetinin savaşın sonuna doğru esasında Fransızlara verdiği sözlerden büyük rahatsızlık duymaya başladığına, bunun da Londra'daki etkili çevrelerde Sykes-Picot Antlaşması'nın revize edilmesi gerektiğine inanan güçlü bir kesimin, paylaşım politikaları üzerinde etkili olmaya başladığına dikkat çekmektedir. Bu bölüm altında eserinde, Arap İsyanı'na geniş bir yer veren İskit, isyanın hazırlanış ve gelişim safhaları üzerinde çarpıcı analizlerde bulunurken, isyanda İngiliz istihbarat servislerinin olası etkilerine de değinmeyi isyanın başarıya ulaşması açısından önemli görmektedir. Arap İsyanı'nın gelişim ve yayılma aşamalarında Türk tarafının, başta Cemal Paşa olmak üzere, reaksiyonuna da değinmeyi ihmal etmeyen İskit, özellikle bu noktada, Şam'da, Medine ve Taif'te Türk birliklerinin mücadelelerinin yanı sıra diplomatik kanallarla Şerif Hüseyin ve oğullarının kendilerine yönelik "Bir İngiliz aldatmasından" haberdar edilmeleri girişimlerine de ayrıca değinmektedir.

Savaşın bütün gücüyle devam ettiği sıralarda Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak amacıyla birçok gizli diplomasi trafiği yürütülmüştü. Bu konu ile ilgili olarak İskit eserinde bu noktaya da değinerek, Fitmaurice, Marmaduke, J.R. Pilling ve ABD eski Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun arabulucu olma rolü ile temasları hakkında doyurucu ve net bilgi ile bu temasların neticelenmemesi üzerinde de ayrıca durmaktadır.

Osmanlı Devleti için Birinci Dünya Savaşı'nda çöküşün Kudüs'ün elden çıkması ve hemen arkasından Şam'ın düşüşü ile başladığını, bir aşamada bu bölgedeki Osmanlı Ordularının genel çekilişine de değinilen eserde İskit, "Bir Diplomatik Kurnazlık" başlığı altında Mondros Ateşkes Antlaşması'na giden süreci ve Mondros Müzakereleri sırasında yürütülen diplomatik girişimlere de değinmektedir.

Şüphe yok ki bugünkü Ortadoğu coğrafyasının şekillenmesinde tartışmasız en önde gelen Paris Barış Konferansı, savaştan sonra yeni bir dünya düzeninin güce değil, hukuksal eşitlik ve ulusların kendi kaderini belirleme ilkesine bağlı olması için toplanmış, görüşmeler altı ay sürmüş ve görüşmelere yaklaşık

32 devlet katılmıştır. Eserinin dördüncü bölümünde “Paris Barış Konferansı” başlığı altında bu konferansı ve konferansın etrafında dönen paylaşım politikalarını esas alan bir çizgide değerlendiren İskit, özellikle Ortadoğu’daki paylaşım müzakerelerinde İngilizlerin Fransız, Arap ve Siyonistlerle olan gizli ve aileni temaslarına odaklanmaktadır. Bu noktada Arapların kendilerine savaş sırasında verilen sözlerin tutulması için yoğun bir diplomasi trafiğine geçtikleri aşamada İngilizlerin onlarla birlikte daha kimlere de söz verdiklerini fark ettiklerinde, Şerif Hüseyin ve oğulları başta olmak üzere, diğer Arap kabile reislerinin nasıl bir hayal kırıklığı ve hüsrana uğradıkları, konunun aslında genel muhtevasını oluşturmaktadır. Faysal’ın, barış konferansı başta olmak üzere, Paris ve Londra’ya yaptığı diplomatik gezilerde dile getirdiği savaş sırasında verilen sözlerin tutulması esası temelde gittikçe artan bir korkuya dayanıyordu. İngiltere, Fransa ile imzaladığı Sykes-Picot Antlaşması’nda değişikliğe giderek, Fransızların Suriye’de daha fazla söz sahibi olmalarına imkân veriyordu. Bu durum Araplar için kabul edilemeyecek bir durumdu. İskit, Araplarda öfke ile birlikte büyük bir hayal kırıklığına neden olan bu değişikliğin Suriye ve Irak üzerindeki etkilerine değinerek, “her şeye rağmen” Arapların bu değişikliğe karşı koymak için savaşmayı bile göze almalarının etkileri ve sonuçları üzerinde durmaktadır.

ABD’nin kendi isteği ile paylaşım politikalarında dışarıda kalmayı tercih etmesi, Ortadoğu’nun paylaşımında Fransa ve İngiltere’nin danışıklı bir dövüş ile birlikte hareket etmelerine neden olmuştu. Sykes-Picot Antlaşması’nda yapılan değişiklikle Fransa’nın Suriye’ye girmesi, Mart 1920’de Suriye Kongresi’nin aldığı kararları tanımayarak, Maysalon Savaşı ile Faysal’ı Şam’dan kovması, Ortadoğu’da kısa vadede dengelerin yeniden değişmesine sebebiyet vermişti. İngiltere Şerif Hüseyin ve oğullarının kendi başlarına davranmalarını önlemekle birlikte, bu güç unsurlarının da ortada kalmasına, özellikle Filistin ve Irak üzerindeki çıkarlarından dolayı gönlü razı gelmiyordu. Her ne kadar Nisan 1920’deki San Remo Konferansı’nda Şerif Hüseyin’in oğullarının Irak ve Suriye üzerindeki krallıkları tanınmamakla birlikte, İngiltere bu sorunun daha fazla uzamaması için Mart 1921’de Kahire’de bir konferansın organize edilmesine karar vermişti. İskit eserinde; konferansın hazırlanma şekli, amacı ve hazırlayan İngiliz istihbarat temsilcilerinin ve sivil yöneticilerinin bölgeye kendi direktifleri doğrultusundaki yapay sınırlarla yapay devletçikleri oluşturma aşamalarını gözler önüne sermektedir. Özellikle konferansta Faysal’ın Irak Kralı olma süreci, kardeşi Abdullah’ın oluşturulan yeni sınırlarla Trans-Ürdün Devleti’ne kral olarak getirilmesi aşamaları üzerinde analiz ve tespitlerde bulunmaktadır. Bu noktada Filistin’de yaşanan gelişmelere de değinilirken, 1920 yılından itibaren,

başta Suriye olmak üzere, Irak ve Filistin’de meydana gelen isyan hareketlerinin sebep ve süreci de irdelenmektedir. İskit eserinde son olarak; şerif Hüseyin’in 1924’te tahtan oğlu Ali lehine feragat etmesi ile İbn-i Suud ailesinin Hicaz’a kral olma mücadelesine değinerek, şerif Hüseyin’in akıbeti ile bugünkü Suudi Arabistan’ın doğuş aşamasına eğilmektedir.

Emekli Büyükelçi Temel İskit’in kaleme aldđđı ve Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kısa bir panorama ile Modern Ortadoğu’nun nasıl şekillendiğine odaklanan bu eseri, her ne kadar yararlanılan kaynaklar dipnot kısmında gösterilmese de, bu alanda çalışan gerek akademisyen ve gerekse serbest okuyucuların oldukça faydalanabileceği bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.